

JOANNA GREGORCZUK-PROSICKA*

Macierzyństwo w perspektywie filozoficznej, społecznej i indywidualnej. Analiza teoretyczna na podstawie literatury przedmiotu

Motherhood in Philosophical,
Social and Individual Perspectives.
Theoretical Analysis Based on the Literature on the Subject

Abstrakt

Macierzyństwo stanowi przedmiot analiz wielu badaczy, najczęściej pozostaje ono w obszarze zainteresowań demografów, psychologów, socjologów, czy pedagogów. Literatura pedagogiczna obszernie opisuje owe zagadnienie, m.in. w kontekście pedagogiki rodziny, pedagogiki społecznej, ale również pedagogiki rozwojowej czy opiekuńczo-wychowawczej. Niniejsze opracowanie, stanowiące przegląd literatury z obszaru nauk społecznych, w szczególności pedagogicznej, jest próbą omówienia trzech perspektyw: filozoficznej, w kontekście macierzyństwa jako wartości; społecznej, dotyczącej praktycznego obrazu macierzyństwa oraz w perspektywie indywidualnej, rozumianej jako indywidualne doświadczenie i rozumienie macierzyństwa przez kobietę. Współczesna kobieta nieustannie poszerza zasób ról społecznych, co znajduje odzwierciedlanie w zakresie jej obowiązków i powinności. Liczne publikacje teoretyczne czy popularnonaukowe, jak również opracowania empiryczne, traktują macierzyństwo nie tylko jako społeczną rolę kobiety, ale przede wszystkim jako wielowymiarowe doświadczenie. Z przedstawionych poniżej analiz wyłania się obraz współczesnego macierzyństwa jako złożonego zjawiska, stale aktualnego i zmieniającego się, popularnego zarówno w dyskursie naukowym, jak i w dyskusji społecznej, ale przede wszystkim jako wyjątkowego, indywidualnego doświadczenia kobiety, która zapewnia ciągłość istnienia gatunku ludzkiego.

Słowa kluczowe: macierzyństwo, wielowymiarowość macierzyństwa, rola matki, analiza literatury

* Mgr Joanna Gregorczyk-Prosicka – Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: j.gregorczyk@uwb.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4366-2250.

Abstract

Motherhood is the subject of analyses by many researchers, most often it remains in the area of interest of demographers, psychologists, sociologists or pedagogues. Pedagogical literature describes this issue extensively, among others in the context of family pedagogy, social pedagogy, but also in developmental or care and educational pedagogy. This study, which is a review of the literature in the social sciences, particularly in the field of pedagogy, is an attempt to discuss three perspectives: the philosophical one, in the context of motherhood as a value; the social one, concerning the practical image of motherhood and the individual perspective, understood as a woman's individual experience and understanding of motherhood. The modern woman is constantly expanding her range of social roles, which is reflected in the scope of her duties and responsibilities. Numerous theoretical or popular studies and publications, as well as empirical studies, treat motherhood not only as a social role, but above all as a multidimensional experience. What emerges from the analyses presented below is a picture of contemporary motherhood as a complex phenomenon, constantly topical and changing, popular in both scientific discourse and social discussion, but above all as a unique, individual experience of a woman who ensures the continuity of the human species.

Keywords: maternity, multidimensionality of motherhood, the role of a mother, literature analysis

Wprowadzenie

Predestynowanie kobiety przez naturę do roli matki jest z jednej strony naturalną kwestią, niepodważalną i najbardziej oczywistą, wynikającą z rozwoju i wzrastania, a z drugiej strony, jest to ograniczanie roli kobiety w społeczeństwie¹. Macierzyństwo jest imperatywem podyktowanym przez biologiczny podział płci, ale także zostało potwierdzone, wzmocnione przez społeczeństwo, którego wytworem jest kultura². Standardy społeczne zmieniają kształt macierzyństwa, dokładając funkcje pełnione przez kobiety, wykraczające poza naturalne powołanie rodzenia i wychowywania potomstwa. To uniwersalne desygnowanie na matkę przeplata się m.in. z rolą zawodową kobiety, w związku z czym toczy się wiele dyskusji nad wartością macierzyństwa.

Rola matki należy do kategorii ról społecznych definiowanych jako wzorzec zachowań oczekiwanych od kobiety znajdującej się w sytuacji macierzyństwa, przy uwzględnieniu kontekstu kulturowego i społecznego³. Urszula Kusio pisze, że „macierzyństwo wpisuje się w złożoną problematykę rzeczywistości społecznej i (...) winno być ujmowane jako pochodna bardzo konkretnych procesów ekonomicznych, politycznych, społecznych, jak również związanych z osobistą sferą życia kobiety”⁴. Poniższe rozważania są poszerzeniem perspek-

¹ P. Olko, G. Filip, *Role społeczne odgrywane przez kobietę na przykładzie wybranych czasopism kobiecych*, „Studia Językoznawcze” 2016, nr 7, s. 7–24.

² N.F. Russo, *The Motherhood Mandate*, „Journal of Social Issues” 1976, t. 32, nr 3, s. 144.

³ E. Krause, *Współczesna kobieta w kontekście macierzyństwa i roli matki*, „Wychowanie w Rodzinie” 2020, t. 22, nr 1, s. 31–56.

⁴ U. Kusio, *Współczesna kobieta wobec macierzyństwa*, „Kultura i Edukacja” 2004, nr 4, s. 40.

tywy postrzegania macierzyństwa o wymiar filozoficzny, społeczno-kulturowy oraz indywidualny.

Wstępem do filozoficznego określenia macierzyństwa było opisanie teorii matriarchatu przez Johanna Jakoba Bachofena, który wartość miłości matczynej porównał do afirmacji życia. Stwierdził, że wszystkie relacje międzyludzkie oparte są na relacjach z matką⁵. Taka prezentacja macierzyństwa ukazuje miłość matki jako wzorzec wartości, altruizmu, empatii i uniwersalnej sprawiedliwości. Bachofen w swoim dziele *Das Mutterrecht* (1861) twierdził, że u zarania dziejów ludzkości dominował matriarchat, a wszystkie relacje społeczne wywodziły się z pierwotnej więzi z matką. Jego teoria podkreślała, że społeczeństwa pierwotne były oparte na prawie matki, co miało głęboki wpływ na rozwój kultury i moralności⁶. Erich Fromm zaś upatrywał w miłości macierzyńskiej źródeł najwrażliwszych uczuć: miłości, troski, altruizmu. Uznał, że humanizm oparty jest na zasadzie matczynych doznań i powinności. Miłość matki według filozofa jest ostoją, ciepłem, fundamentem świata, domem i ojczyzną. Porównał to uczucie do miodu będącego ucieleśnieniem słodczy, czyli dającym poczucie szczęścia, ukojenie, spokój, oparcie czy bezpieczeństwo. Zdaniem autora doznania te stanowią fundament właściwego rozwoju dyspozycji osobowości przy spełnianiu wszystkich potrzeb dziecka i uczeniu go miłości do życia⁷. Według niego miłość macierzyńska jest bezinteresowna, daje dziecku poczucie bezpieczeństwa i jest niezbędnym elementem zdrowego rozwoju emocjonalnego.

Obaj myśliciele dostrzegali więc kluczową rolę matki w kształtowaniu relacji międzyludzkich, choć Bachofen patrzył na to z perspektywy historyczno-społecznej, co było również inspiracją do analiz filozoficznych, a z kolei Fromm – z perspektywy psychologiczno-egzystencjalnej.

Macierzyństwo w perspektywie filozoficznej

Macierzyństwo od wieków stanowiło istotny temat refleksji filozoficznej, obejmując zagadnienia natury miłości, etyki, tożsamości, społeczeństwa i metafizyki. Różne tradycje filozoficzne interpretowały je na różne sposoby – od biologicznej konieczności po głęboką duchową i etyczną wartość. Już Arystoteles uważał, że macierzyństwo i wychowanie dzieci są kluczowe dla kształtowania cnót i etyki wspólnotowej. Filozofowie zajmujący się etyką często podkreślali znaczenie macierzyństwa dla moralności i relacji międzyludzkich, m.in. Em-

⁵ E. Fromm, *Miłość, płęć i matriarchat*, tłum. B. Radomska, Biblioteka Nowej Myśli, Poznań 1999, s. 18.

⁶ J.J. Bachofen, *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*, Kraus & Hoffmann, Stuttgart 1861.

⁷ E. Fromm, *O sztuce miłości*, PIW, Poznań 1971, s. 63–64.

manuel Levinas dowodził w swoich pracach, że macierzyństwo jest najwyższym wyrazem troski o Innego – doświadczeniem absolutnej odpowiedzialności za drugiego człowieka⁸.

Filozofka i feministka, Simone de Beauvoir, w swoim dziele *Druga płeć* (1949) krytykowała sposób, w jaki społeczeństwo narzuca kobietom rolę matki jako ich główne przeznaczenie. Wspomniana książka zrewolucjonizowała poglądy na istotę kobiecości i męskości, kwestionując popularny wówczas w naukach przyrodniczych, humanistycznych i społecznych esencjalizm biologiczny. De Beauvoir postrzegała macierzyństwo jako przykład tego, jak społeczeństwo tworzy konstrukcje płciowe. Według niej kobieta nie jest „naturalnie” skazana na bycie matką, ale społecznie i kulturowo wychowywana w taki sposób, że uważa tę rolę za nieuniknioną. W tradycyjnym społeczeństwie patriarchalnym kobieta jest postrzegana jako ta, która „naturalnie” powinna rodzić i wychowywać dzieci, co ogranicza jej pełną wolność i możliwość realizacji innych ambicji. Filozofka i pionierka ruchu feministycznego w swoim dziele krytykowała również kult macierzyństwa, który promował obraz kobiety jako matki–świętej i poświęcającej się dla rodziny. Zauważyła, że taki obraz ignoruje indywidualne pragnienia i aspiracje kobiet, a także ukrywa ciężar i odpowiedzialność, które wiążą się z byciem matką⁹.

Jan Paweł II uznawał macierzyństwo jako niepowtarzalną relację międzyludzką będącą przywilejem, szczególnym darem, bohaterstwem, które uaktywnia w kobiecie twórczość. Matkę nazwał przewodniczką na drodze życia, oparciem dla dziecka i punktem odniesienia¹⁰. Autor wypowiedział się także o macierzyństwie duchowym kobiety, określając, że kobieta spostrzega wartość człowieka emocjonalnie, odrzucając wartości ideologiczne i polityczne. Pozbawiona jest zatem ograniczeń w poświęceniu i pomocy¹¹.

Teologia Kościoła katolickiego wyraźnie określa pogląd na temat macierzyństwa w oparciu o obraz kobiety i matki, która dzieli z synem wszystkie doświadczenia i trudy życia. Szacunek dla Maryi jest podkreśleniem i dowartościowaniem trudów każdej kobiety ponoszącej ciężar obowiązku macierzyństwa: ciąży, wychowania i opieki nad dzieckiem. Ale czy macierzyństwo rozpoczyna się w momencie urodzenia dziecka? Nie, macierzyństwo to także podjęcie decyzji o poczęciu i urodzeniu poczętego dziecka. Jan Paweł II w swoich rozważaniach dotyczących macierzyństwa wskazał na jego konkretne zadania: (1) świadome podejmowanie i rozpoznanie obowiązków rodzicielskich, w tym macierzyńskich

⁸ E. Levinas, *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrzności*, tłum. M. Kowalska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

⁹ S. de Beauvoir, *Druga płeć*, tłum. K. Pączkowska, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996.

¹⁰ Jan Paweł II, *List do Kobiet na IV Międzynarodową Konferencję ONZ w Pekinie na temat Kobiet*, Pekin 1995; tenże, *Posynodalna adhortacja apostolska Christifideles Laici*, Rzym 1988, s. 18–19, 30.

¹¹ Tamże.

w oparciu o wolny wybór; (2) praca nad umiejętnościami harmonizowania obowiązków małżeńskich i rozumnego podejścia do rodzenia potomstwa; (3) znajomość naturalnych metod regulowania potomstwa i umiejętność opanowania popędu seksualnego; (4) posiadanie takiej liczby dzieci, aby móc w sposób godny je wychować i roztoczyć opiekę; (5) wychowanie w duchu poszanowania życia¹².

Powyższe zadania macierzyństwa mówią m.in. o tym, że ma ono nie tylko swe konsekwencje w życiu poszczególnych jednostek, ale odgrywa ogromną rolę kościelną i społeczną. Jan Paweł II podkreśla religijny aspekt powołania zarówno mężczyzny, jak i kobiety do rodzicielstwa. Przypomina, że różni się ono od procesu przekazywania życia występującego w przyrodzie, ponieważ podkreśla godność powoływania życia jako momentu współpracy pary małżonków z Bogiem Stwórcą. Kobieta nie daje jedynie życia w fizycznym wymiarze swojemu dziecku, ale „rodzi je” duchowo, religijnie i społecznie¹³.

Aktualne ideologie i przemiany społeczne, w szczególności ruchy emancypacyjne, obniżają wartość macierzyństwa, w którym upatruje się przeszkodę w rozwoju kobiety. Zauważa się przejawy podejmowanej walki medialnej z macierzyńskim wydzwiciem kobiecości. Współczesna psychologia donosi, że macierzyństwo wspomaga obszar duchowy, emocjonalny, intelektualny i wytycza drogę rozwoju kobiety¹⁴. Rola macierzyńska nie przeszkadza kobiecie w pełnieniu innych ról życiowych, w życiu społecznym, a także zawodowym. Dzielenie ich stanowi zapewne wysiłek i masę wyrzeczeń, ale nie umniejsza wartościom spełniania się kobiety w każdym z obszarów życia osobistego, publicznego, politycznego, kulturowego. W dyskursie społecznym funkcjonują także podejścia konserwatywne, stawiające kobietę w roli wyłącznie powołanej do bycia żoną i matką. Należałoby jednak uznać to za dokonanie wyboru życiowej drogi. Bardziej umiarkowane podejścia łączą możliwość wyboru pełnienia zarówno tych funkcji, jak i skupienie uwagi także na osobistych aspiracjach zawodowych¹⁵.

Macierzyństwo w filozofii nie jest jedynie biologicznym faktem, lecz głęboką kategorią etyczną, społeczną i metafizyczną. Od starożytnych myślicieli po współczesne analizy feministyczne, refleksja nad macierzyństwem ujawnia jego wielowymiarowy charakter – od troski i miłości po ograniczenia społeczne i polityczne.

¹² D. Kornas-Biela, *Macierzyństwo w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Oblicza macierzyństwa*, red. taż, Wydawnictwo KUL, Lublin 1999, s. 13–41.

¹³ Z. Sobolewski, *Nowe macierzyństwo i ojcostwo w nauczaniu Jana Pawła II*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 2000, nr 18, s. 109–122.

¹⁴ W. Półtawska, *Zarobić na niebo*, „Tak Rodzinie” 2015, nr 4, s. 25, <http://www.takrodzinie.pl/artykul/zarobic-na-niebo> (dostęp: 8.06.2025).

¹⁵ E. Krause, *Macierzyństwo kobiet-naukowców – o konflikcie roli rodzicielskiej i zawodowej*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2016, nr 12, s. 153–167.

Macierzyństwo w perspektywie społecznej

Macierzyństwo w określeniu Aleksandry Maciarz jest specyficznym przywiązaniem psychospołecznym do swoich dzieci, które determinuje podjęcie opieki nad nimi, odczucie rozumienia ich uczuć, pragnień, nawiązywania z nimi szczególnego kontaktu, poświęcenie, spolegliwość, czułość, intuicję¹⁶. Autorka podkreśliła, że najtrwalszą więzią między dwojgiem ludzi jest relacja matki i jej dziecka. Wiąż w obszarze emocjonalnym, biologicznym i psychicznym jest fundamentem prawidłowego rozwoju dziecka, a dla rodziców stanowi podstawę do kształtowania się ich postaw rodzicielskich¹⁷. Brak więzi lub patologie w ich formowaniu prowadzą do silnych zaburzeń w rozwoju psychospołecznym dziecka¹⁸. Macierzyństwo stanowi obszar przekazania dziecku uczuć, zaspokojenia wszystkich potrzeb, nauki wyrażania emocji i przygotowania do życia w społeczeństwie, świecie ludzi¹⁹.

Natura wyposaża kobietę w możliwość rodzenia i opiekowania się potomstwem, co daje możliwość uczestnictwa w procesie biologicznego przekazywania życia, i kulturowego zarazem. Funkcja rodzenia pozwala na zachowanie ciągłości rodziny, narodu, społeczeństwa. Odpowiedzią na to jest odpowiedni respekt i uznanie dla matki ze strony najbliższych, społeczeństwa i całej ludzkości. Płeć jest punktem wyjścia w zagadnieniu macierzyństwa. Kulturowe i społeczne dojrzewanie do roli macierzyńskiej wiąże się z mechanizmami uczenia się. Identyfikowanie się z własną płcią określa wzorzec własnej, przyszłej roli i zdobywania wiedzy o jej cechach. Podczas rozwoju jednostki zaczyna się proces uczenia się tych ról. Odbywa się on we współbrzmieniu z socjalizacją²⁰.

Teoria społecznego uczenia się wyjaśnia proces przyswajania ról społecznych, które są kształtowane na bazie doświadczeń jednostki poprzez oczekiwania, nagrody oraz kary, obserwację zachowań przedstawicieli obu płci oraz przez modelowanie²¹. Osiągnięcie tożsamości własnej płci zaczyna się od pojmowania i zauważania stereotypów dotyczących płci. Następnie jednostka identyfikuje połączenie cech typowych dla określonych zachowań i zaczyna rozumieć ich uzasadnienie. Klasyfikacja samego siebie w postrzeganych i zrozumianych cechach

¹⁶ A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 60.

¹⁷ Tamże, s. 9.

¹⁸ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, s. 86–88.

¹⁹ A. Maciarz, *Macierzyństwo w kontekście...*, s. 14.

²⁰ E. Mandal, *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 39.

²¹ D.L. Best, J.E. Williams, *Perspektywa międzykulturowa*, w: *Kobiety i mężczyźni, odmienne spojrzenia i różnice*, red. B. Wojciszke, tłum. S. Pikiel, E. Wojtych, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 138–139.

stanowi fundament rozwoju²². Kolejnym procesem zachodzącym w przyswajaniu roli jest identyfikacja z asymilowanymi ideałami, normami, wzorcami, postrzeganymi u osoby lub grupy osób tej samej płci. W procesie socjalizacji decydującą rolę mogą odgrywać osoby lub grupy odniesienia z przeszłości lub przyszłości, w zależności od siły wpływu na zinternalizowanie norm i wzorców. Ważne są także doświadczenia jednostki, zainteresowania, postawy, poglądy, samoocena, dojrzałość emocjonalna i intelektualna, a także sposób spostrzegania autorytetów w otoczeniu²³. Wśród mechanizmów uczenia się należy wspomnieć o procesie dotyczącym wyłaniania i kształtowania się potrzeb, które są spełniane w sposób społecznie ukształtowany i za pomocą środków uznanych przez społeczność. Są to często sposoby pierwotnie wyuczone, zinternalizowane w kręgu rodziny²⁴. Kolejny mechanizm – kontroli społecznej – polega na rewizji przestrzegania wzorców, ideałów, norm społecznych w pełnionej roli. Ponadto istnieje kontrola wewnętrzna sposobu spełniania oczekiwań społeczeństwa wobec wypełnianie roli i związanych z tym wachlarzy zachowań w świetle własnej samooceny²⁵.

W powyżej opisanych procesach uaktywniają się motywy, pragnienia oraz dążenia jednostki, które ujawniają się pod wpływem czynników kulturowych i środowiskowych. W połączeniu z wcześniej ukształtowanymi postawami, pragnieniami, mogą zintensyfikować zachowanie jednostki do podjęcia nowych działań. Heliodor Muszyński określił ten mechanizm mianem aspiracji²⁶. Proces internalizacji polega na dostosowaniu swoich dążeń do norm, wzorców, które zostały uwewnętrznione przez jednostkę, wyselekcjonowane i przyjęte za swoje, osobiste²⁷.

Rola matki należy do kategorii ról społecznych definiowanych jako wzorzec zachowań oczekiwanych od osoby znajdującej się w danej sytuacji, z uwzględnieniem zarówno kontekstu kulturowego, jak i społecznego²⁸. Jest to rola umieszczana w literaturze w kategoriach tożsamościowych i archetypicznych oraz jest definiowana jako spełnienie pewnego rodzaju zadań rozwojowych w dą-

²² J. Miluska, *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996, s. 128.

²³ S. Mika, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1982, s. 132.

²⁴ Z. Skorny, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976, s. 19.

²⁵ B. Dziecioł, *Poza kontrolą. Funkcjonowanie kontroli społecznej wobec dziecka w wielkim mieście*, Wydawnictwo Garmond, Poznań 2002, s. 83.

²⁶ H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1977, s. 113–114.

²⁷ Tamże.

²⁸ M. Maciąg-Budkowska, T. Rzepa, *Jaka jest „idealna matka”? Rozumienie roli matki przez współczesne kobiety*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia” 2017, t. 30, nr 3, s. 93.

zeniu do samorealizacji²⁹. Powyżej opisane mechanizmy mają odzwierciedlenie w procesie stawania się matką i wchodzenia w rolę matki. Socjalizacja ról społecznych związanych z macierzyństwem stanowi złożony, wielowymiarowy i wieloetapowy proces kształtowania norm, wartości oraz wzorców zachowań determinujących funkcjonowanie jednostki w tej roli. Proces ten jest zależny od doświadczeń poznawczych związanych z grupami społecznymi, w których jednostka żyje i nawiązuje relacje. Od nich zależy kształtowanie się przekonań o zachowaniu, oczekiwaniach, ideałach, przyczynach czy konsekwencjach. To one pod wpływem oddziaływań społeczeństwa rozwijają dostosowanie się do tradycyjnych zachowań standardów społecznych, kulturowych, współbrzmiających z osobistym sposobem myślenia jednostki, stawianymi sobie wymaganiami czy obranym sposobem na samorealizację³⁰.

Macierzyństwo związane jest nie tylko z przeżyciami matki, jej problemami, modyfikacjami życiowymi, roli zawodowej, czy jej statusem w rodzinie. Jest ono również jej swoistą osobistą drogą do nowych wyzwań, rozwoju oraz kontaktu z otoczeniem. Interpretacja jej roli ze strony społecznej wiąże wyobrażenia o kobiecości i cechach z tym związanych przypisywanych przez społeczność³¹. Bogusława Budrowska nazywa to zestawem reguł, dyrektyw i przekonań na temat pełnienia roli matki. Doświadczenie macierzyństwa przez kobietę związane jest z czynnikami społecznymi i kulturowymi³². Towarzyszą one macierzyństwu i matkom pełniącym swoją rolę, stale ją modyfikując, czasem stwarzając dyskomfort matki w asymilowaniu społecznych przykazań. Pomimo tego, stanowią one system obligujący kobietę do pewnych zachowań, czy dokonywania wyborów.

Społeczna rola kobiety przeszła kolejne stadia ewolucji. Przed laty, zarówno w literaturze, jak i dyskursie społecznym, jawiła się ona jako kochająca, łagodna, dobra, miłująca, czuła. Rola kobiety widziana była w wartościach uległości, posłuszeństwa, wierności i opiekuńczości. W rezultacie tradycyjnego pojmowania ról kobiecych i męskich w społeczeństwach przekształciły się one w stereotypy. Powstał obraz męża i ojca, pracującego, a wizja kobiety, jako matki i żony, tudzież gospodyni domowej, troszczącej się o męża i dzieci³³. Między innymi w rozważaniach Zygmunta Freuda odnajdziemy rozumienie istoty kobiety, istoty jej człowieczeństwa, poprzez macierzyństwo właśnie. Twórca teorii klasycznej psychoanalizy podkreślał, że biologiczne cechy kobiety stanowią o jej przeznaczeniu, co jest niepodważalnym atutem jej powołania

²⁹ Tamże, s. 94.

³⁰ E. Krause, *Współczesna kobieta...*, s. 36–38.

³¹ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000.

³² Tamże, s. 281.

³³ L. Marszałek, *Kulturowe uwarunkowania roli kobiety we współczesnym społeczeństwie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2008, nr 25, s. 267–279.

do roli matki³⁴. Ruchy emancypacyjne i feministyczne przyniosły kobiecie, z jednej strony, w pewnym sensie autonomię, z drugiej zaś, liczne zadania do wykonania w pełnionych obowiązkach. Nie zmieniła się wizja roli matki, wymagania ustanowione przez naturę nakładały na nią powinności opiekuńcze, wychowawcze, domowe. Zaczęła ona dzielić je z obowiązkami zawodowymi³⁵.

Ostatnie dziesięciolecia przyniosły różnorodne interpretacje macierzyństwa. Prorodzinne podejście ukazuje macierzyństwo jako więź, która dostarcza kobiecie wiele radości, samospełnienia, możliwości samorozwoju, dojrzewania do odpowiedzialności, sprawstwa swoich kompetencji. Istnieją też podejścia negujące instytucję macierzyństwa, sprowadzając ją do wytworu porządku społeczeństwa patriarchalnego, nastawionego na reprodukcję gatunku ludzkiego. Promują one ujęcie macierzyństwa jako źródła upokorzeń i cierpień, pomimo niezaprzeczalnych pozytywnych cech tego stanu, wskazanych chociażby przez fizjologię³⁶.

Zadania związane z macierzyństwem wynikają z etapu rozwoju dziecka i jego potrzeb w określonych momentach życia. Początkowo rola jest związana przede wszystkim z opieką, powoli ustępując roli wychowawczej, socjalizacyjnej. Kobieta przystosowuje się do swojego poglądu na temat bycia dobrą mamą, stale dokonując aktualizacji stereotypu i wyobrażeń na ten temat. Z macierzyństwem wiąże się wykonywanie różnych zadań. Matka staje się towarzyszem zabaw, następnie doradcą dorastającego dziecka. Macierzyństwo nie kończy się wraz z osiągnięciem przez dziecko dojrzałości. Matka nadal stanowi wsparcie w samopoznawaniu się potomstwa, jego dorastaniu do zadań pełnionych w społeczeństwie³⁷.

Społeczeństwo, pomimo dynamicznych przekształceń, posiada wypracowane historycznie wzorce dotyczące macierzyństwa i roli matki w społeczeństwie³⁸. Stąd też macierzyństwo w pewnych społeczeństwach zawsze będzie kojarzone z małżeństwem i miłością. Proces socjalizacji w rodzinie predestynuje powołanie nie tylko biologiczne, ale także społeczne do bycia żoną i matką³⁹. Społeczna delegacja do macierzyństwa jest wartością przekazywaną w procesie socjalizacji. Prokreacja jest najwyższej cenioną rolą kobiety, a macierzyństwo nakazem społecz-

³⁴ M. Sosnowska, „Zgubiły siebie bez obrazu, bez lustra, odsyłającego do ich własnej tożsamości”: *Kobiecie ciało w koncepcjach Freuda i Irigaray*, w: *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzik-Dudzik, E. Durys, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 41–53.

³⁵ A. Józefowicz, *Rola społeczna matki w rodzinie wiejskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Trans Humana, Białystok 2011.

³⁶ A. Rich, *Zrodzone z kobiety*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 1976, s. 62.

³⁷ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny...*, s. 377.

³⁸ A. Gromkowska-Melosik, *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, s. 33–61.

³⁹ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny...*, s. 65.

nym, powinnością rodzenia, opiekowania się i wychowywania⁴⁰. Indywidualna ścieżka życiowa kobiety jest związana z jej tożsamością oraz całym systemem czynników społeczno-ekonomicznych, który może zakłócać jej życiowe, a z drugiej strony społeczne powołanie. Ponadto biologiczna strona życia wskazuje na określony czas gotowości organizmu kobiety do posiadania i rodzenia dzieci. Udział kobiety w życiu społecznym i zawodowym we współczesnym świecie jest sprawą dawno wywalczoną i przesądzoną. Macierzyństwo pozwalające kobiecie na uaktywnienie jej specyficznych zdolności, umiejętności, pozwala też w pewnym momencie na kontynuację pracy zawodowej i jej udział w sferze publicznej. Niemniej jednak aktywność kobiety w obrębie rodziny jest także znamienym i ważnym wkładem z perspektywy społecznej. Jan Paweł II wypowiadał się na temat roli kobiety w rodzinie jako wkładu kobiet w dobro i postęp społeczny. Zaznaczył on, że kobieta w swojej naturze, stworzonej do macierzyństwa ma możliwość zmiany świata w „cywilizację miłości”, wnosząc do obszaru społecznego duchowość, ciepło i inne wartości egzystencjalne w każdej płaszczyźnie życia społecznego, ekonomicznego, publicznego, zawodowego, politycznego. Jan Paweł II, przedstawiciel personalizmu chrześcijańskiego, podkreślił, że upatruje w kobiecie drogę do humanizacji społeczeństw⁴¹.

Na przełomie ostatnich dziesięcioleci społeczno-kulturowe zmiany doprowadziły do pewnych modyfikacji w zakresie podejmowania roli macierzyńskiej przez matki. Obserwuje się odraczanie świadomego podjęcia decyzji dotyczącej macierzyństwa na późniejszy wiek. Spadająca dzietność rodzin, poza ekonomicznymi uwarunkowaniami, jest efektem pełnienia wielości ról przez kobiety i dzielenia wyzwań m.in. zawodowych. Taka sytuacja prowadzi coraz częściej do zagrożenia niepłodnością w zbyt późnym biologicznie czasie dla organizmu kobiety⁴².

W zależności od nastawienia społecznego macierzyństwo jest wartością uwarunkowaną przez różne czynniki, ale jest wartością relatywną, uzależnioną od wielu czynników społecznych, ekonomicznych, kulturowych. Niezmiernie istotną kwestią w sprawie macierzyństwa jest edukacja dzieci i młodzieży do przygotowania do życia rodzinnego, małżeńskiego oraz do macierzyństwa. Społeczne zmiany struktury rodziny, jej trwałości oraz przewartościowanie spraw wydawania i wychowywania potomstwa wymagają pozarodzinnej wiedzy na ten temat. Nie każda rodzina sprawia właściwe warunki do uruchomienia procesów identyfikacji, kształtowania czy afirmacji ról społecznych związanych z płcią i macierzyństwem. Przekaz niezbędnych informacji, oddziaływanie

⁴⁰ Tamże, s. 13–25.

⁴¹ Jan Paweł II, *Orędzie na XXVIII Światowy Dzień Pokoju. Kobieta wychowawczynią do życia w pokoju*, Rzym 1994.

⁴² P. Szukalski, *Późne macierzyństwo we współczesnej Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny” 2012, nr 6, s. 2–6.

wzmacniające na postawy i poglądy młodych ludzi nie mogą pozostawać tylko w zakresie wpływu medialnego. Filozoficzne, historyczne oraz społeczno-kulturowe aspekty życia rodzinnego i małżeńskiego, a także świadomego i wielowymiarowego macierzyństwa, przyczyniają się do pogłębienia erudycyjnej refleksji nad moralnymi i osobistymi wartościami macierzyństwa, obejmującymi cały jego wymiar – od momentu poczęcia aż po kres życia⁴³.

Macierzyństwo w wymiarze indywidualnym

Macierzyństwo to jedno z najważniejszych doświadczeń w życiu kobiety, które obejmuje aspekty biologiczne, emocjonalne, psychologiczne oraz tożsamościowe. W wymiarze indywidualnym jest ono procesem głęboko osobistym, wpływającym na rozwój jednostki, jej relacje oraz samoświadomość. Macierzyństwo wiąże się z intensywnymi emocjami – od miłości i radości po lęk, odpowiedzialność i zmęczenie. Erich Fromm podkreślał, że miłość macierzyńska to jeden z najczystszych i najbardziej altruistycznych rodzajów miłości, oparty na bezwarunkowej akceptacji i trosce⁴⁴.

Dorota Kornas-Biela zwróciła uwagę, że macierzyństwo jest procesem, który ma wydźwięk społeczny, ale także duchowy i psychiczny⁴⁵. W węższym znaczeniu obejmuje proces biologiczny polegający na przekazie biologicznym życia dziecku. W szerszym kontekście związane jest z zachowaniami polegającymi na planowaniu rodziny, poczęciu dziecka, ciąży, porodzie, podjęciu opieki nad potomstwem i czuwaniu nad jego rozwojem⁴⁶. Autorka naszkicowała zmiany, jakie zachodzą w kobiecie podczas ciąży, gdy staje się ona uwrażliwiona na potrzeby istoty, która została poczęta. W tym czasie u przyszłej matki pojawia się silniejsza empatia, intuicja, zdolność obdarowywania sobą otoczenie, czułość, miłość, dobroć. Jest to pierwszy okres, gdy kobieta staje się ukierunkowana na wrażliwość wobec drugiego człowieka. Zmieniają się dyspozycje osobowościowe związane z nową istotą i gotowością do darzenia miłością⁴⁷.

⁴³ K. Socha-Kołodziej, S. Badora, *Oczekiwania oraz potrzeby uczniów w zakresie przygotowania do życia rodzinnego i seksualnego*, w: *Edukacja prorodzinna. Księga dedykowana profesorowi Marianowi Śnieżyńskiemu*, red. M. Chymuk, D. Topa, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 320.

⁴⁴ E. Fromm, *O sztuce miłości*, s. 63.

⁴⁵ D. Kornas-Biela, *Ku dojrzałości przeżywaniu ludzkiej płciowości*, w: *Płciowość ludzka w kontekście miłości. Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 119–164.

⁴⁶ Taż, *Rodzina w procesie prokreacji*, w: *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, Radom 2006, s. 481–539.

⁴⁷ Taż, *Pedagogika prenatalna. Nowy obszar nauk o wychowaniu*, Lublin 2009, Wydawnictwo KUL, s. 382–386.

Poród i wsparcie otoczenia matki, która urodziła dziecko dokonują zmian w osobowości kobiety. Nowe umiejętności oraz właściwości zachowania i charakteru czynią ją dojrzałą. Dzieje się tak za sprawą zmian duchowych. Kształtują się nowe postawy czułości, wyrozumiałości, tkliwości, cierpliwości, poświęcenia. Zachwianie pozycji społecznej i zawodowej wywołuje kryzys psychiczny, co daje podstawę do wyższego etapu w samorozwoju⁴⁸.

Zagadnienie kryzysu spowodowanego pojawieniem się dziecka w życiu kobiety opisała Dany Breen. Określiła ona, iż kryzys ten jest wydarzeniem na miarę etapu rozwojowego, który wiąże się ze zmianami w obszarze poznawczym, emocjonalnym, społecznym. Stwarza możliwości do lepszego poznania siebie przez kobietę, nowej identyfikacji jej relacji z innymi osobami z otoczenia, co może być wykorzystane do pozytywnych zmian. Indywidualne zmiany w kobiecie nie są oczywiście uniwersalne dla wszystkich, które urodziły dziecko. Jednakże większość kobiet uznaje, że są bardziej odpowiedzialne i poważniejsze od czasu, gdy zostały matkami⁴⁹.

Wyniki badań opisywanych przez Heidi Bratton wskazały, że 75% kobiet ze społeczeństw wysokorozwiniętych uważa, iż macierzyństwo było najważniejszym punktem w ich życiu. Uznały one, że rola życiowa bycia matką jest dla nich najważniejsza, przyniosła im korzyści w każdej sferze życia, pomagając w rozwoju osobistym. Bratton określiła macierzyństwo jako umożliwienie ekspresji siebie. Pozwala ono uaktywnić talenty, zdolności i umiejętności kobiety⁵⁰.

Na podstawie analiz Heleny Lopaty można stwierdzić, że macierzyństwo stanowi dla wielu kobiet istotne źródło osobistego szczęścia i satysfakcji, zaś obserwacja rozwoju dziecka może dostarczać im emocjonalnego spełnienia i radości. Matki cieszą się z przywiązania, które okazują im dzieci, miłości i czułości. Zdecydowana mniejszość kobiet w badaniu wskazała na negatywne strony macierzyństwa. Narzekały one na odczucie izolacji od świata społecznego, zawodowego, wątpliwości i rozterki związane ze zdrowiem dziecka i jego przyszłością. Niektóre z matek negatywnie nastawionych do macierzyństwa wypowiadały się na temat niespełnionej potrzeby pracy zawodowej⁵¹. Natomiast inne wyniki badań wskazują na listę negatywnych stron opisywanych przez matki, tj. skargi na ciężar, monotonię i rutynę obowiązków związanych z opieką nad małym dzieckiem, permanentny brak snu, złe nastroje dziecka⁵². Autorka uznała, że matki z wyższym wykształceniem postrzegały macierzyństwo jako rolę rozwijającą ich kreatywność. Podzielały zgodność w świadomej odpowie-

⁴⁸ Taż, *Wokół początku życia ludzkiego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2002, s. 45.

⁴⁹ D. Breen, *The Birth of a First Child: Towards an Understanding of Femininity*, Tavistock Publications, London 1975, s. 9.

⁵⁰ H. Bratton, *Macierzyństwo. Zostajesz mamusią i wszystko się zmienia*, tłum. J. Kołacz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 33.

⁵¹ H. Lopata, *Occupation: Housewife*, Oxford University Press, New York 1971, s. 205.

⁵² Tamże, s. 212.

działności wychowania dziecka i roli matki. Można pokusić się o stwierdzenie, że poziom intelektualny i poziom wykształcenia jest determinantą w pełnieniu swojej macierzyńskiej misji oraz postrzegania jej jako czynnika polegającego na uczeniu się nowej roli.

Analogiczne badania, przeprowadzone w społeczeństwie amerykańskim, ujawniły, że poświęcony czas i energia na opiekę nad dzieckiem dają satysfakcję matkom oraz pozwalają na pracę nad własnymi właściwościami osobowościowymi – nad cierpliwością i dawaniem miłości. Okazało się, że uwarunkowaniem dla pozytywnego przeżywania roli matki jest jej sytuacja, w której ją to macierzyństwo zastało. Istotną sprawą jest także preferowany styl życia. Ważnym uwarunkowaniem jest niewątpliwie dokonany wybór partnera życiowego i ojca dla swego dziecka. Jest on gwarantem szczęścia w rodzinie, emocjonalnego i praktycznego wsparcia dla matki. Zdolność kobiety do okazywania cierpliwości i miłości, tliwości i czułości, a także odczuwanie radości z macierzyństwa jest silnie zależna od dobrostanu rodziny, nad którym czuwa mężczyzna⁵³.

Bogumiła Budrowska wskazała, że świadoma decyzja o macierzyństwie stanowi istotny element wpływający na satysfakcję oraz rozwój osobisty kobiety. Znaczącym czynnikiem jest także uwewnętrznienie stereotypowych poglądów na temat macierzyństwa, które utrudniają realizację zadań związanych z macierzyństwem i są przyczyną negatywnych opinii o tej roli. Na uwagę zasługuje czynnik, który autorka badań określiła jako własna przestrzeń kobiety, czyli jej styl życia, zainteresowania, towarzyskość, niezależność sprzed czasu ciąży. Jest to element utrudniający wejście w nową rolę i pobudzenie satysfakcji z jej wykonywania, szczególnie w przypadku osób towarzyskich, które po urodzeniu dziecka znacznie ograniczyły kontakty społeczne⁵⁴.

Podsumowując temat macierzyństwa w wymiarze indywidualnym, jest ono ściśle powiązane z przeszłością kobiety, jej oczekiwaniami oraz wyobrażeniami na temat bycia matką. Niezwykle ważny jest wybór stylu życia oraz ten związany z pracą zawodową i jej ewentualnym przerwaniem lub zawieszeniem, co także wiąże się z wcześniejszym zaangażowaniem w pracę zawodową kobiety. Niezwykle ważna jest postawa partnera matki i ojca dziecka, na ile stanowi wsparcie dla kobiety oraz jak jest zaangażowany w życie swojej rodziny. Decydującym czynnikiem w pozytywnych przemianach w rozwoju kobiety jest fakt urodzenia dziecka i macierzyństwa bez wyrzeczeń i rezygnacji, bez bolesnych zmian związanych z nową sytuacją.

Beata Ecler-Nocoń, analizując zagadnienie macierzyństwa, wskazała, że można je określić w wielu perspektywach. Uznała, że ciąża i macierzyństwo

⁵³ L. Genevie, E. Masrgolies, *The Motherhood Report. How Women Feel About Being Mothers*, McGraw-Hill Publishing Company, New York 1989, s. 30.

⁵⁴ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny...*, s. 367–370.

wpływają na inne spojrzenie kobiety na siebie. Macierzyństwo zmienia ciało kobiety, jej zachowania, nawyki. Całe otoczenie zaczyna być inne w kontekście zajęć, obowiązków, potrzeb i pragnień dziecka. Mąż, partner staje się postrzegany jako człowiek spełniający rolę ojca. Kobieta zaczyna także inaczej spoglądać na społeczeństwo, a także siebie w nim. W czasie macierzyństwa zmienia się postrzeganie czasu, doznania, odczucia⁵⁵.

Tematykę macierzyństwa wprowadzającej istotną zmianę w życiu kobiety w wymiarze indywidualnym poruszała też Kathlin Ellison. Uznała, że rzeczywistość od czasu bycia matką określana jest w sposób wzmożonej spostrzegawczości przez pryzmat bezpieczeństwa i korzyści dla dziecka. Matka staje się skuteczniejsza w swoich działaniach, rozwijają się w niej kompetencje do selekcjonowania spraw, problemów, wykonywania wielu rzeczy jednocześnie, rozróżniania potrzeb innych ludzi, wzrasta umiejętność skupienia uwagi, lepszej organizacji pracy. Matki poprzez okres macierzyństwa pokonują wiele myślowych zadań, co implikuje rozwój umysłowy. Wraz z nim wzrasta nabywanie umiejętności społecznych, odporności na stresujące sytuacje, szczególnie te niezwiązane z życiem rodziny. Istotną kwestię stanowi poprawa umiejętności komunikacyjnych, które rozszerzają się na odczytywanie komunikatów niewerbalnych (małego) dziecka, uruchomienie potencjału wewnętrznego do ulepszania więzów i relacji społecznych⁵⁶.

Rozwój kobiety w kontekście macierzyństwa rozważała także Joanna Łukasik. Określiła ona doświadczenie takiego rodzaju więzi, że jest inicjacją poszerzania potencjału, który pobudza kształcenie relacji z samym sobą, światem i innymi ludźmi. Dzieje się tak za sprawą dążenia matki do bycia coraz lepszą w spełnianiu swoich zadań. Dynamika tych zabiegów powoduje selekcję priorytetów i poszukiwania najlepszych rozwiązań. Kobieta zatem dostosowuje własną organizację wewnętrzną do różnorodnych, rosnących przed nią zadań, przechodząc proces adaptacji twórczej. Autorka nazywa to projektem samego siebie, kreacją własnej filozofii życiowej, w której wszystkie postulaty muszą być spełnione w formie zadań osobistych i zrealizowanych działań na jak najwyższym poziomie. Fakt bycia matką wykracza poza standardy roli macierzyńskiej i staje się samospelnieniem, uaktywnieniem w innych obszarach funkcjonowania psychospołecznego⁵⁷.

⁵⁵ B. Ecler-Nocoń, *Macierzyństwo jako przełom i kapitał biograficzny*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2016, nr 4, s. 32–37.

⁵⁶ K. Ellison, *Umysł mamy. Jak macierzyństwo rozwija naszą inteligencję*, tłum. O. Waśkiewicz, Wydawnictwo Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza, Warszawa 2008, s. 99–100.

⁵⁷ J. Łukasik, *Macierzyństwo jako źródło życia i rozwoju kobiet*, „Wychowawca” 2020, nr 1, s. 8–9.

Zakończenie

Macierzyństwo to wielowymiarowe zjawisko, które można analizować z perspektywy filozoficznej, społecznej oraz indywidualnej. Każdy z tych wymiarów ukazuje jego odmienny, lecz komplementarny charakter, kształtujący zarówno jednostkę, jak i społeczeństwo.

W refleksji filozoficznej macierzyństwo jest postrzegane jako fenomen egzystencjalny, moralny i etyczny. Emmanuel Levinas wskazywał na aspekt bezwarunkowej odpowiedzialności za Innego, który doskonale oddaje relację matki do dziecka. Simone de Beauvoir podkreślała, że macierzyństwo bywa zarówno formą spełnienia, jak i ograniczenia wolności kobiety w kontekście społecznych oczekiwań. Z kolei Erich Fromm zwracał uwagę na macierzyńską miłość jako archetyp troski, poświęcenia i altruizmu.

Społeczny wymiar macierzyństwa obejmuje jego uwarunkowania kulturowe, ekonomiczne i prawne. W różnych epokach i społeczeństwach status matki był różnie definiowany – od kultu macierzyństwa w tradycyjnych społecznościach po jego deprecjację w społeczeństwach silnie zorientowanych na indywidualizm i karierę zawodową. Współczesne debaty feministyczne podkreślają konieczność wyboru oraz redefinicji ról macierzyńskich w kontekście równości płci i podziału obowiązków rodzicielskich. Jednocześnie polityka społeczna i systemy wsparcia, takie jak urlopy macierzyńskie, dostęp do edukacji i opieki nad dziećmi, odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu warunków, w których kobiety realizują macierzyństwo.

W wymiarze indywidualnym natomiast macierzyństwo ma głęboki wpływ na tożsamość, rozwój osobisty i emocjonalny kobiety. Stanowi ono przestrzeń zarówno dla spełnienia, jak i wyzwań, wymagając od kobiety harmonizowania roli matki z jej innymi rolami społecznymi.

Macierzyństwo w historii ludzkości odgrywało i odgrywa kluczową rolę, natomiast w biografii kobiety stanowi o szczęściu kobiety i jej rodziny. Macierzyństwo to także sposób na rozwój kobiety. Natura, wyposażając kobietę w instrumentalne cechy do rodzenia i roztaczania opieki nad potomstwem, do tworzenia wyjątkowej więzi psychofizycznej, nie zapominała o wynagrodzeniu trudów i poświęceń. Wpisana w naturę miłość matczyzna, rodzicielska nie może być niczym zastąpiona, ani z perspektywy społecznej, ani w wymiarze indywidualnego rozwoju kobiety. Im bardziej społeczeństwo dostrzega znaczenie wczesnych etapów życia dziecka i troski o jego prawidłowy rozwój, tym większe znaczenie przypisuje się roli matki. Wzrost społecznego uznania dla macierzyństwa przekłada się na realne wsparcie instytucjonalne, prawną ochronę macierzyństwa oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku matek w kulturze. W efekcie macierzyństwo staje się nie tylko naturalnym doświadczeniem, ale i wartością społeczną – wysoko cenioną i promowaną jako dobro wspólne, kluczowe dla przyszłości kolejnych pokoleń.

Bibliografia

- Bachofen J.J., *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*, Kraus & Hoffmann, Stuttgart 1861.
- de Beauvoir S., *Druga płeć*, tłum. K. Pączkowska, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996.
- Best D.L., Williams J.E., *Perspektywa międzykulturowa*, w: *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenia i różnice*, red. B. Wojciszke, tłum. S. Pikiel, E. Wojtych, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 138–139.
- Bratton H., *Macierzyństwo. Zostajesz mamusią i wszystko się zmienia*, tłum. J. Kołacz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- Breen D., *The Birth of a First Child: Towards an Understanding of Femininity*, Tavistock Publications, London 1975.
- Budrowska B., *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000.
- Dzięcioł B., *Poza kontrolą. Funkcjonowanie kontroli społecznej wobec dziecka w wielkim mieście*, Wydawnictwo Garmond, Poznań 2002.
- Ecler-Nocoń B., *Macierzyństwo jako przełom i kapitał biograficzny*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2016, nr 4, s. 32–37.
- Ellison K., *Umysł mamy. Jak macierzyństwo rozwija naszą inteligencję*, tłum. O. Waśkiewicz, Wydawnictwo Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza, Warszawa 2008.
- Fromm E., *Miłość, płeć i matriarchat*, tłum. B. Radomska, Biblioteka Nowej Myśli, Poznań 1999.
- Fromm E., *O sztuce miłości*, PIW, Poznań 1971.
- Genevie L., Masrgolies E., *The Motherhood Report. How Women Feel About Being Mothers*, McGraw-Hill Publishing Company, New York 1989.
- Gromkowska-Melosik A., *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013.
- Jan Paweł II, *List do Kobiet na IV Międzynarodową Konferencję ONZ w Pekinie na temat Kobiet*, Pekin 1995.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XXVIII Światowy Dzień Pokoju. Kobieta wychowawczynią do życia w pokoju*, Rzym 1994.
- Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska Christifideles Laici*, Rzym 1988.
- Józefowicz A., *Rola społeczna matki w rodzinie wiejskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Trans Humana, Białystok 2011.
- Kornas-Biela D., *Ku dojrzałemu przeżywaniu ludzkiej płciowości*, w: *Płciowość ludzka w kontekście miłości. Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 119–164.
- Kornas-Biela D., *Macierzyństwo w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Oblicza macierzyństwa*, red. też, Wydawnictwo KUL, Lublin 1999, s. 13–41.
- Kornas-Biela D., *Pedagogika prenatalna. Nowy obszar nauk o wychowaniu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, .
- Kornas-Biela D., *Rodzina w procesie prokreacji*, w: *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, Radom 2006, s. 481–539.
- Kornas-Biela D., *Wokół początku życia ludzkiego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2002.
- Krause E., *Macierzyństwo kobiet-naukowców – o konflikcie roli rodzicielskiej i zawodowej*, „Szkola – Zawód – Praca” 2016, nr 12, s. 153–167.
- Krause E., *Współczesna kobieta w kontekście macierzyństwa i roli matki*, „Wychowanie w Rodzinie” 2020, t. 22, nr 1, s. 31–56.
- Kusio U., *Współczesna kobieta wobec macierzyństwa*, „Kultura i Edukacja” 2004, nr 4, s. 40–47.
- Levinas E., *Całość i nieskończoność Esej o zewnętrznosci*, tłum. M. Kowalska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

- Lopata H., *Occupation: Housewife*, Oxford University Press, New York 1971.
- Łukasik J., *Macierzyństwo jako źródło życia i rozwoju kobiet*, „Wychowawca” 2020, nr 1, s. 8–9.
- Maciarz A., *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
- Maciąg-Budkowska M., Rzepa T., *Jaka jest „idealna matka”? Rozumienie roli matki przez współczesne kobiety*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia” 2017, t. 30, nr 3, s. 93–107.
- Mandal E., *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.
- Marszałek L., *Kulturowe uwarunkowania roli kobiety we współczesnym społeczeństwie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2008, nr 25, s. 267–279.
- Mika S., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1982.
- Miluska J., *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996.
- Muszyński H., *Zarys teorii wychowania*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1977.
- Olko P., Filip G., *Rola społeczne odgrywane przez kobietę na przykładzie wybranych czasopism kobiecych*, „Studia Językoznawcze” 2016, nr 7, s. 7–24.
- Półtawska W., *Zarobić na niebo*, „Tak Rodzinie” 2015, nr 4, s. 25, <http://www.takrozdzie.pl/artikul/zarobic-na-niebo> (dostęp: 8.06.2025).
- Rich A., *Zrodzone z kobiety*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 1976.
- Russo N.F., *The Motherhood Mandate*, „Journal of Social Issues” 1976, t. 32, nr 3, s. 143–154.
- Skorny Z., *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976.
- Sobolewski Z., *Nowe macierzyństwo i ojcostwo w nauczaniu Jana Pawła II*, „Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyń – Łomża” 2000, nr 18, s. 109–122.
- Socha-Kołodziej K., Badora S., *Oczekiwania oraz potrzeby uczniów w zakresie przygotowania do życia rodzinnego i seksualnego*, w: *Edukacja prorodzinna. Księga dedykowana profesorowi Marianowi Śnieżyńskiemu*, red. M. Chymuk, D. Topa, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- Sosnowska M., *„Zgubiły siebie bez obrazu, bez lustra, odsyłającego do ich własnej tożsamości”: Kobięce ciało w koncepcjach Freuda i Irigaray*, w: *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 41–53.
- Szukalski P., *Późne macierzyństwo we współczesnej Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny” 2012, nr 6, s. 2–6.
- Ziemska M., *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.

